J. S. VRIGNANIN

SUŠAK-TRSAT

VODIČ I ALBUM

1932

„TIPOGRAFIJA" D. D. ZAGREB

GRADU SUŠAKU

POSVEĆUJE OVO DJELO

PISAC

I.

OPĆENITO O GRADU SUŠAKU

GRAD SUŠAK je nasjevernija točka na jugoslavenskom Jadranu, te graniči sa gradom Rijekom, koja je, po ugovoru izmedju Italije i Jugoslavije, pripala Italiji. Saobraćaj izmedju Sušaka i Rijeke se vrši za kolni i pješački promet preko pograničnog mosta na Rječini. Od toga mosta teče granica kanalom Riječine, koji se spaja sa morem u Karadjordjevoj luci, te sa tokom Rječine zatvara Deltu, t. j. sa prostorom, koji pretstavlja najveće skladište izradjenog drva u cijelom području Sredozemnog mora. Teritorij grada Sušaka je dosta velik, te obuhvaća osim užega dijela grada i više lijepo uredjenih i naprednih dijelova, kao Trsat, Kostrene i Drage. Sam grad se prostire više u duljinu, uz more, od Lujzinske ceste do Martinšćice oko 4 km, te uz interesantni Trsatski brijeg i preko njega. Sušak imade oko 20.000 stanovnika. Prije rata nije imao Sušak veće trgovačko značenje, ali se zato počeo naglo razvijati nakon rata i iza kratke talijanske okupacije, te je većim dijelom preuzeo ulogu grada Rijeke. Sušačka je luka najjača uvozna luka Kraljevine Jugoslavije, a i kod izvoza je medju prvima na tabeli. U putničko-turističkom pogledu je Sušak glavna saobraćajna točka na cijelom jugoslavenskom Jadranu.

Centralni dio grada se nalazi izmedju pograničnog mosta i željezničke stanice. Tu se nalazi u glavnom skoncentrisana trgovina i saobraćaj. Ulice su, kao i u cijelom gradu, pravilno izgradjene sa cjelinom velikih kuća i palača. Na trgu Bana

Jelačića, pokraj kavane i hotela Kontinental je glavno stajalište lokalnih i vanjskih autobusa, te autotaksa. U donjem, centralnom dijelu grada se nalazi i više važnih ureda kao Pošta i telegraf, Lučki ured, Pogranička policija, Poreska uprava, a nešto dalje, ispod Lujzinske ceste Glavna carinarnica. Carinarnice se nalaze na pograničnom mostu, na željezničkoj stanici, te u luci. Uz željeznički most, koji prelazi na Rijeku se nalazi sjedište najjačeg parobrodarskog društva za obalnu plovidbu u Jugoslaviji »Jadranske plovidbe d. d.«. Preko puta od pograničnog mosta, u palači Prve Hrvatske Štedionice se nalazi putnički ured »Putnik« a. d. U tome dijelu grada se nalaze i sve banke i mjenjačnice.

Na Delti, nedaleko ušća Rječine u more, se nalazi veliko i lijepo gradsko kupalište, koje je u proljetno, ljetno i jesensko doba, poprište bujnoga i veselog života hiljada kupača, kao i kupalište Jadran, koje se nalazi na Pećinama.

Željeznička stanica se nalazi na Brajdici, blizu ušća Rječine, te je udaljena od pograničnog mosta i Jelačićevog trga oko 1 km. Od stanice vodi spiralan 2.5 km dugi tunel, koji zavija ispod Trsatskog brijega, dok se ne digne na visinu glavne pruge za Zagreb, koja se iznad tunela odvaja jednim trakom za Rijeku.

Na Brajdici, uz more, izgradjeno je betonsko pristanište za brodove. Uz ušće Rječine se nalaze dva gata za parobrodarski osobni saobraćaj za bližu i dalju obalnu plovidbu na jugoslavenskom primorju. U glavnoj sušačkoj luci, u slučaju nužde, pristaju spomenuti brodovi.

Od Jelačićevog trga se počinje dizati prema Trsatu i gornjem dijelu grada Boulevard, koji se u najdonjem dijelu zove ulica kralja Zvonimira. Ta lijepa cesta se diže i zavija kroz nizove lijepih zgrada i vila, te se sa nje pruža sa više mjesta prekrasan vidik na more i donji dio grada Sušaka kao i Rijeke, te široku, romantičnu i vrlo lijepu okolicu. Nešto iza prvog zavoja te ceste se odvaja put, koji se kasnije razilazi u nekoliko manjih, lijepih ulica. Tu se nalazi crkvica i samostan

Sv. Križa, više lijepih vila sa vrtovima iz kojih se izvisuju palme, čempresi, aloje, juke, bademi, lovorike i t. d. Izmedju ulice Grgura Ninskoga i trga, koji se nalazi kod trećega zavoja Boulevarda se diže bijela, vrlo lijepa, nova palača Gradskog načelstva. U toj se palači, pored svih gradskih ureda, nalazi i Pretstojništvo gradske policije. Iznad lijepe palače Gradskog načelstva, iznad malenog parka, se nalazi velika zgrada sušačke gimnazije, koja dominira cijelim ovim dijelom grada, te naročito upada u oči, kada se gleda na grad sa morske strane. Daljnjim dizanjem Boulevarda, na slijedećem njegovom zavoju se dolazi do malenog, ugaonog parka, gdje se pruža šetaocima, u ljetno doba, u gustom hladu sredozemne flore ugodan odmor. Slijedećom linijom Boulevarda se pored vodovoda, koji je nadvišen kamenom, lijepom loggiom, te okružen malenim parkom sa jednim basinom i vodoskokom, dolazi do zgrade Sreskog načelstva, a nešto niže se nalazi žandarmerijska komanda.

Taj, gornji dio Boulevarda je bio do nedavna skoro potpuno neizgradjen, ali u posljednje vrijeme se naglo dižu lijepe zgrade i vile, te je vjerojatno, da će se čitava ta cesta doskora potpuno izgraditi lijepim kućama. Na posljednjem zaokretu Boulevarda se odvaja glavna cesta dalje prema Trsatu, a jedan trak ide od samog zaokreta u pravom produženju kroz dio grada, koji se zove Krimeja prema Podvežici, te vodi dalje kroz Dragu prema Krasici i Bakru.

Vratimo li se natrag u centralni, donji dio grada, te krenemo li od Jelačićevog trga uz obalu Rječine prema njezinom ušću u more, tada prolazimo obljubljenim sušačkim, ugodnim Masarykovim šetalištem, koje je naročito u ljetno doba, navečer, živo. Ako krenemo s druge strane kavane Kontinental, od Jelačićevog trga Štrosmajerovom ulicom to doskora dolazimo do jednoga maloga trga, na kome se nalaze većinom banke, pored trgovina, a u daljnjem ravnom produženju, pored staroga »Kortila«, istom ulicom dolazimo do raskršća, kod kojega se nalazi jedna kamenita piramida sa starim natpisom,

koji glasi: CAROLINA Augusto Jussu Caroli VI. Imp. Max. Ab hoc Flumine ad Portum Reg. et utrinque trans Alpes et Colapin Per IX. pass. Mill. Apert. Tu je početak poznate karolinske, stare ceste, koja je prva vezala zaledje sa ovim Primorjem. Cesta je bila gradjena oko g. 1790. a sagradio ju je general barun Vukasović. Taj je general graditelj i već prije spomenute Lujzinske ceste, koja se probija dolinom Rječine prema zaledju. Sa gradnjom je počeo 1803., a završena je za vlade Francuza g. 1812. Cesta, koja kreće od piramide lijevo, te se odmah uspinje je Karolinska, a ona koja teče ravno dalje je novija, te je gradjena 1833. g. za spoj Martinšćice sa Sušakom, a zvala se Dorotejska cesta. Na piramidi je napis u vezi i sa Dorotejskom cestom. S one strane ceste, koja je položena prema moru, izgradjene su vrlo lijepe kuće i vile u dugom nizu. Mora se svakako spomenuti, da je sadanji Sušak vrlo mlad grad, te njegovi početci ne sižu niti do polovine 19. stoljeća. Prvu je veliku kuću sagradilo Kuzma Cuculić i to iza 1860. Sušak je još do g. 1874. spadao pod bakarski municipij.

Najveći dio nekadanje Dorotejske ceste se danas zove Šetalište prestolonasljednika Petra, a obično se nazivlje ciljeli kraj skoro od piramide do zaljeva Martinšćice — Pećine. Jedan je dio zasadjen lijepim drvoredom i to na onoj crti, odakle je lijep pogled na more. Tu se, s gornje strane ceste, nalazi i lijep, mali park, pokraj nekadanje vile Kozulić. Prolazeći dalje, pored niza većih kuća, koje doduše sa strane ceste ne izgledaju velike, ali su zato velike visine prema moru, prodje se mimo teniskih igrališta i dolazi do poznatog sušačkog, vrlo lijepog kupališta »Jadran«, koje je smješteno u prizemnom dijelu istoimenog, otmenog hotela. Za toplog vremena česti autobusi iskrcavaju ovdje hiljade ljudi, koji traže osvježenje u modrom, lako valovitom moru, koje je ovdje okruženo velikim brojem lepirica — malih jedrilica, koje paraju srebrene brazde u elegantnim krugovima oko veselog i bučnog kupališta. Tu je živahna revija sušačkih i stranih ljepotica, te opaljenih od sunca mladića, kojima se pod brončanom kožom ističu lijepi

muskuli. Tu je i glavni ljetni stan sušačkog sportskog društva Viktorije. koja imade stalno u svome krugu po više jugoslavenskih, plivačkih rekordera, a naročito se ističu plivačice. Na žalu je velik broj onih, koji žrtvuju bjelinu svoje kože svemoćnom suncu, pred njima su, u plićini, čitava kola djece, koja svojim srebrenim smijehom i prskanjem slanog bisera ubacuju cvijeće u veliki krug veselja i kupališne obijesti. Velike šarene lopte se bacaju s kraja na kraj kupališta, sa visoke skakaonice se bacaju smjeli sportaši u zelene valove, cijele se grupe utrkivaju u plivanju i ronjenju, kroz viku i smijeh se jedva razabiru glasovi prodavača kandiranog voća ili sladoleda, život vrije u neprestanom crescendu do zalaza sunca. Stranci se brzo snalaze u ovome ambijentu, koji uz more i u moru poznaje samo veselje i smijeh, radost nad modrinom neba, azurom mora i zlatom snopova sunčanih zraka. Sve je tu izmiješano, svi se jezici razumiju, jer svi govore o zadovoljstvu i radosti.

Ostavimo li kupalište »Jadran«, te krenemo dalje cestom izmedju više lijepih vila koje su ponosne na svoje krasne vrtove iz kojih izbija smjesa mirisa tropskog i sredozemnog raslinstva, te se lagano njišu krupni bokori crvenih, bijelih i ružičastih cvjetova oleandera i drugoga cvijeća, dodjemo do sjenovitog Park Hotela, te dvaju vrlo lijepih velikih vila, koje se ističu upravo prekrasnim vrtovima. Nakon nekoliko minuta daljnjega hoda dolazimo malenim usponom ceste do ispod ogromnih zdanja nekadanje tvornice »Plumbum« koja je početkom rata obustavila svoj rad. S te tačke je vrlo lijep pogled prema moru i otocima, te je taj dio omiljelo šetalište Sušačana. Nešto dalje iza tvornice počinje cesta da zavija i da se spušta prema zaljevu Martinšćici. Svoje ime je dobio ovaj zaljev po nekadanjoj kapeli sv. Martina, koja se nalazila u tome predjelu. U zaljevu je bio prije lazaret, te karantina za brodove, a sada se nalazi u dugoj, niskoj kući u dnu zaljeva ljetno dječije oporavilište. Sa strane zaljeva se nalazi jedno manje brodogradilište, te pristanište tvornice Plumbum. U

ljetno je doba zaljev u Martinšćici vrlo živ i bučan od veselih grupa djaka i djece. Inače je kraj oko Martinšćice obljubljen od sportista-ribara, koji lagano krstare po zaljevu i izvan njega ili sa kraja bacaju duge povraze u dubinu, te sa veseljem i sportskim zadovoljstvom vade iz dubina nemirno i živo blago mora. Produženjem ceste, nakon zavoja oko zaljeva, te uspona uz protivni brijeg dolazi se u selo Kostrenu, ispod koje imade vrlo zgodnih dražica sa lijepim žalom za sunčanje i kupanje. Osnovano je društvo »Kostrena« d. d. na Sušaku, koje kani ispod Kostrene, na obali mora izgraditi veće kupalište sa hotelima i parkom.

ZAVJETNA CRKVA NA TRSATU

Na samom rubu glavnog sušačkog, Jelačićevog trga stoji lijep, stari portal iza kojega počinju trsatske stube — put stoljetne ljudske pokore, složen kamen preko kojega su prošle hiljade i hiljade duša sa teškim teretima života, sa neprekidnim nizom bolova. Vihor nada tjerao je i tjera ljudske gomile u maglu misterija, kroz koju prodiru jednako stoljetni kucaji brončanih grla trsatskih zvona. Iznad sivih, vrletnih hridina, visoko nad živim tokom hladne Rječine stoji hram Bogorodice, mnogostoljetna riznica ljudskih molitava, prag snage i očaja, sinteza beskonačnih visina i dubina ljudskih izvijanja i poniranja. Mont Salvage na kamenoj visini, nadomak morskih modrina, nije daleko od gorskih šuma i tvrdih, krševitih gorostasa. Najuzvišenija je ljudska bol — stvarateljica najčišćih ljepota, stvarateljica zlatnoga mosta, koji jednim krajem počiva na životu, a drugim leži na crti vječnosti. Tu nije put veselja, tu je portal kroz koji prolazi tuga, težina i uzdah, — na njemu je lik Bogorodičin, pod njim piše davnim slovima CONSOLATRIX AFFELICTORUM. Kroz portal se ulazi u kameno zdanje, kraj kojega je s desne strane bila nekada crkvica na kojoj je, po predanju, stajao natpis strog i kratak HODI NA POKORU!

Prvi je dio stuba sagradio, valjda kao zavjetni dar trsatskoj Bogorodici, 1531. g. knez i kapetan tvrdoga Klisa, u Dalmaciji, nesretni Petar Kružić. Te su stube bile izgradjene dosta nepravilno i samo na najstrmijim dijelovima. Dvije stotine godina kasnije napravio je gornji dio stuba vojvoda štajerski, kranjski i koruški, te zapovjednik Brinja Gabrijel Aichelburg, te ih produljio i dao na vrhu stuba sagraditi trijem sa svojim natpisom. Uz, niz stuba su bile sagradjene u svemu 3 kapele. Prvu je sagradio na donjem dijelu stuba trsatski plovan Ivan Kučić (?), drugu, iznad ove, već spomenuti Gabrijel Aichelburg, a treću je sagradio Knez Nikola Frankopan, desno je bio postavljen natpis:

Venne la casa della Beata Vergine, da Nazareth a Tersatto l'anno 1291. alle lo di Maggio, e si parti alle 10 di Decembre 1294. Povrh stuba je sagradio 1628. riječki exactor Karlo Wassermann kapelu. Nešto dalje, na putu prema crkvi se nalazi na lijevoj strani crkvica, koju je sagradio kapetan Petar Kružić od klesanog kamena, a na čast sv. Nikole, kao zavjet za uspjeh i bojnu sreću na moru protiv Turaka. Na pročelju crkvice stoji glagolska godina 1531. Crkvica je vrlo malena i tijesna, u njoj je jedan oltar na kome se nekad nalazila stara slika sv. Nikole, danas se nalazi u njoj nekoliko zavjetnih, bezvrijednih slika. Vrata su gotska, dosta lijepa.

U produženju toga puta, koji je kaldrmisan, dolazi se u dvorište same zavjetne crkve. Prvotno postanje ove crkve tone u legendi, koju je srednji vijek predao pokoljenjima u riječi, pismu i slici. Po njoj su andjeli donijeli nazaretsku kućicu g. 1291. na Trsat, a 1294. su je opet prenijeli u Recanati u Italiju. Prema predaji je Knez Nikola Frankopan sazidao crkvicu na istom mjestu gdje je stajala sveta kućica. Po drugoj legendi je naslikao sv. Luka, apostol, sliku Bogorodice, koja se nalazila u Rimu, te ju je papa Urban V. poslao svečanim načinom 1367. g. na Trsat. Da je čudotvorna slika poklon pape Urbana V. to je utvrdjeno. Taj je poklon čudotvorna slika Bogorodice, koja se nalazi na glavnom oltaru

u zavjetnoj crkvi. Slika je izradjena vrlo dobro sa akvarelnim bojama, koje su danas već donekle oslabile, rad je na način tableauxa. U svakom uglu slike se nalazi po jedna manja sličica. Na gornjoj desnoj strani u uglu je slika Blagovijesti, u donjem uglu sv. Bartol oderane kože izmedju dva djakona. Na gornjoj, lijevoj strani je sličica raspela, a na donjoj trojice apostola. Glave Marije i Isusa su okrunjene zlatnim krunama, kojima ih je okrunio 1715. g. biskup Gjuro Moretti i to u prisustvu velike množine naroda, na vrlo svečan način. Toj su bizantinskoj ikoni polagani mnogobrojni zavjeti, njezina su čuda raznesena preko dalekih mora, brda i ravnica. Njoj su darivani, kroz vijekove, dragocjeni i skromni darovi kraljeva, knezova, plemića, gradjana i seljaka. Oko čudotvornog lika trsatske Bogorodice prolazi mnogostoljetni krug ljudi bolesnih dušom ili tijelom. Tih krug sa šapatom molitava ili iskidan grčevima jecaja i plača ili spuštenih, teških vjedja ili široko otvorenih, sjajnih očiju, koje se cakle modrim plamenom silne mistike, koja je čudesna, izvisila dušu do nedoglednih, vrtoglavih visina, stvorila od skršenog čovjeka — diva sa krvavim koljenima, koja su prenijela teško tijelo preko stotinskog niza kamenitih, trsatskih stuba i ostavila crvene tragove stopama ravnodušnih prolaznika, koji izviru iz okolnih kuća. Stanite pred ovim mramornim oltarom, čija je tamna poledjina okićena štakama, krunicama sa krupnim starinskim zrnjem ili sitnim vezom ženskih ruku, koje zahvaljuju tamnoj, bizantskoj Bogorodici, okrunjenoj teškim zlatom, za utaženje bolova. Zar ne osjećate kako ključa i pršti vječiti gejzir ljudskih želja, ljudske krvi, koja udara vrelim mlazom iz ranjenih srdaca? Zar ne čujete krik davno nestalih generacija, koji ponavlja sadašnjost jekom laganih koraka i molitava. Sreće, zdravlja i mira! — — — Vi stojite na tlu svetom i veličanstvenom, gdje su milijoni ljudi otvorili čistu iskrenost, staložili i izgradili nevidljivi, ogromni oltar bolova, čežnja, tuga i nada. Tu je vrtoglava, nevidljiva katedrala sićušnog i silnog, satrvenog i ogromnog, golog do potpune

iskrenosti — ČOVJEKA. Duboko se poklonite njegovoj boli, koja od suza kuje karike lanca progresa, koje se neprestano vežu, padaju po stazi vječnosti dok se ne taknu zlatnih vrata potpunog mira.

Istina o gradnji same zavjetne Bogorodičine crkve počinje tek sa godinom 1432. Te se godine naime spominje jedan kasniji knez Nikola Frankopan, koji je htio zidati crkvicu, koju je zaista sagradio njegov potomak knez Martin Frankopan oko godine 1463. Papinsku dozvolu za gradnju te crkvice donosi Glavinić u djelu »HISTORIA TERSATTANA«. Za prvu crkvu kaže Glavinić: — La Capella e ingrandita a misura della Lauretana l'anno 1614. sotto il primo guardianato del M. R. Francesco Glauinich«. Dakle je Glavinić prvi obnovio crkvu. Glavinić se rodio u Kanfanaru 1586., a umro je u trsatskom samostanu kao gvardijan 1650. U samostanu se nalazi njegov portret. Godine 1824.—1825. dobila je crkva svoj sadašnji izgled i toranj o čemu svjedoči latinski natpis nad ulazom u crkvu. Prvotna crkvica je sezala do oltara sv. Nikole, a imala je na pročelju maleni, otvoreni tornjić za jedno zvono. Dakle je bila nešto veća od sadanjeg svetišta. Sadanje svetište crkve je doživjelo više promjena o čemu svjedoče zazidani uski otvori, promjene zida i drugo. Čini se, da je prvotno svetište bilo kraće, na lijevom zidu svetišta se opaža trag nekadanjeg, jednostavnog »Pultdacha«, koji je mogao pokrivati samo kraći prostor, koji još nije imao svoda. Dva velika prozora na sjevero-zapadnoj strani crkve su obrubljena tesanim kamenom, nalik su na one u nekadanjoj kapeli sv. Petra, koju je navodno sagradio kliski kapetan Petar Kružić g. 1531. Svetište se svršava velikim, blagim, gotskim lukom od crvenog mramora, a pod lukom su visoka, kovana, željezna vrata, vrlo lijepo izradjena, a dao ih je postaviti biskup senjski Petar Brajković 1705. g., njegov se grb u bojama nalazi na vratima. Crkva je produžena do sadanje veličine izmedju 1644. —1652. Medjutim se razvijala i pobočna ladja, što se razabire po zidovima. Kapela sv. Antuna je sagradjena u 17. vijeku,

a podigao ju je Franjo Frankulin, potkapetan grobnički g. 1691. Prepise napisa nekadanjih nalazimo u Kukuljevićevom djelu »Napisi«, što oprovrgava predaju, da je to bila najstarija sakristija. S desne strane svetišta se nalazi nekadanja kapela sv. Petra, koju je sagradio Petar Kružić (?), gdje je nakon pogibije u sjevernoj Dalmaciji i pokopan. Taj je nesretni kapetan sagradio mnoga zavjetna zdanja na čast trsatske Bogorodice prije nego li su mu Turci otsjekli glavu. Sav njegov život ispunjen je legendarnim junaštvima. Početkom 16. stoljeća su se očajno borile mletački vojvode u sjevernoj Dalmaciji protiv žestokih navala Turaka, koji su nadirali prema moru, da oplijene bogate primorske gradove. Na turskoj strani su bile bosanske vojvode Murat paša i Husrefbeg. Turci su osvojili Obrovac dokle su Mlečani oslobodili Skradin. Medjutim se pročulo po Evropi i do sultana Sulejmana junaštvo Hrvata primorca Petra Kružića, koji je bio Turke i na kopnu i na moru. Od Klisa je krvavo odbio Turke. Medjutim su Turci navalili s novim pojačanjima na Klis. Kako je Kružiću bio presječen put do mora, to se on obratio kršćanskom svijetu za pomoć. Odazove se slabom pomoću papa Pavao III. i car Ferdinand I. Medjutim se ta šarena pomoćna vojska, sastavljena od Talijana i Nijemaca raspršila pred znatno manjom snagom Murata. Usprkos sokoljenju Kružićevom, pobježe pomoćna vojska na more, te na sjever. Kružić se još držao, prekasno se odlučio na uzmak, sa ostacima svoje vojske se dohvatio mora, gdje su se svi ukrcali na jedan brod, koji je otežao pod tolikim teretom i prepolako odmicao. Turci ga dostignu, pobiju vojnike, a Petru Kružiću otsijeku glavu. S vojvodinom glavom dodjoše pod Klis i pokažu je Klišanima. Kad ugledaše Klišani glavu svoga junačkog vojvode, otvore širom gradska vrata Turcima. Kružićeva sestra Katarina otkupi bratovu glavu za 1000 dukata, donese je na Trsat i zakopa pred oltarom sv. Petra. Nad glavom je bio natpis, koji se danas više ne razabire, — to je u onoj istoj kapeli, koju je sagradio vojvoda za zavjet da pobijedi Turke.

Uz kapelu sv. Petra prizidao je riječki kapetan Stjepan della Rovere kapelu sv. Ane, tu je napravio grobnicu i postavio oltar sv. Ane 1624. godine, a na oltar je postavio vrlo dobru sliku, koja potječe od ruku Poni-a, na njoj je prikazana čitava obitelj donatara.

Kapela sv. Petra je potpuno spojena sa crkvom, te imade dva prozora, koja su slična onima u svetištu. Ta je kapela zidana 1531. g. (?), kad i ona mala kapelica pred crkvom. Kor je barokan, te leži na četiri stupa s vrlo zgodnim glavicama i bazama, koje po mišljenju prof. Szabo-a potječu ili od starije gradjevine ili su donesene sa kakve druge gradjevine.

Valja spomenuti, da se u blizini Kružićeve glave nalaze i grobovi od tri biskupa, medju kojima leži i biskup Ivan Smoljanović, ljubimac Nikole Zrinjskoga, taj je zakopan 1676. g. Nadalje pored istoga oltara se nalaze i dvije velike nadgrobne ploče, prilično sačuvane. Jedna je od bana Nikole Frankopana, a druga od njegove žene Elizabete. Te su ploče prije bile kod oltara sv. Nikole. Na banovoj se ploči dobro razabire banov lik u viteškom oklopu sa zatvorenom kacigom, u jednoj ruci drži mač, a u drugoj bansku zastavu. Natpis se još vidi i glasi: Hic jacet Dominus Nikolaus de Franghapanibus Vegliae, Segniae, Modrussiaeque Comes. Prof. Janković dobro opaža, da je interesantan taj napis stoga, što stoji mjesto Frange — Franghapanibus. Natpis na ploči Elizabete je vrlo dobro sačuvan. Interesantan je i lik banice na ploči. Banica je prikazana u krčkoj narodnoj nošnji, te imade na glavi poculicu, koja je zavijena unakrst. Ban i banica su zakopani u svetištu, u obiteljskoj grobnici knezova.

Pod oltarom sv. Ane leži obitelj della Rovere. Izmedju oltara sv. Ane i sv. Franciska povisoko u zidu je uzidana ploča Franje Čikulina, biskupa senjskog.

U glavnoj ladji crkve, blizu vrata, se nalazi oltar sv. Nikole, koji je poklonio Nikola Frankopan. Taj je oltar popravljen 1726. g. U to vrijeme pada i postavljanje slike sv. Nikole, koju je radio dosta dobar slikar, franjevac Serafim Schön (na

Trsatu se nalazi više njegovih, dobrih djela). U tome se oltaru nalazi u jednom pokaznom, srebrenom relikvijaru prst sv. Nikole.

Bliže k svetištu se nalazi oltar sv. Ivana Nepomuka iz 18. stoljeća. Sasvim običan i skoro loš rad. Posljednji je oltar sv. Katarine. Podigao ga je jedan Frankopan, nije poznato kada. Popravljan je i prepravljan 1625. i 1694. g., kad je bio i mramorom obložen. Pasconi spominje, da je nad ovim oltarom visio crni barjak sa grbom Frankopana, a pokraj njega da je visio lijep dvosjekli mač — pozlaćen, a pokraj mača je bilo žezlo. Pasconi se ljuti radi nestanka barjaka, na kome je bio napis: Illustrissimus comes ac Dominus Nicolaus de Frangepanibus, Tersacz, Segniae, Vegliae et Modrussiae Perpetuus Comes, Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis Consiliarius, Camerarius, Colonellus, Con-Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae Bannus. Annum agens 63 Viennae 16. Aprilis 1647. mortuus, et hic Tersacti in Avitis Majorum suorum sepulchris tumulatus est. Kasnije je nestalo i žezla i mača. Po jednoj verziji se nalaze posljednji predmeti u Beču. Kraj istoga oltara je zakopan jedan nesretni fratar, koji se utopio u nabujaloj Rječini pred 350 godina. Na oltaru sv. Katarine se nalazi vrlo lijepa i vrijedna slika Blagovijesti, koja je djelo venecijanskog majstora Kristofora Tasce (1714. g.). Slika je vrlo jaka kompozicijom i u koloritu, te je najbolje slikarsko djelo na Trsatu.

Lijevo od svetišta se nalazi starija sakristija, koju je sagradio pisac fra Glavinić 1614. g. Ona nema ništa osobita. Vrijedan je spomena lavabo, koji se sastoji iz kamenog praonika, te stupića sa strane, koji su vrlo stari, zatim gotski luk, zupčast (15. stolj.) te jedan odulji kamen sa označenom 1688. godinom. U toj je sakristiji bio početkom 17. vijeka jedan kamen sa natpisom: Ellio consule Romano me fecit. Prije 50 godina nije nigdje mogao pronaći prof. Janković taj kamen, kako ga ni danas nema. Stražnja je sakristija veća i novija. Nju je sagradio polovicom 18. stoljeća fra Petar Francetić. U njoj se nalazi nekoliko vrlo lijepih ormara za crkvene ha-

ljine i posudje, na jednome je od njih označena godina 1661., a na drugome 1678.

Pročelje je crkve jednostavno i pravilno. Ranije je bilo čitavo pročelje ukusno bojadisano, prijašnji skladni ornamenti su u novije vrijeme izbrisani renoviranjem, koje ostavlja čitavu façadu hladnom i dosta praznom. Prijašnji su ornamenti svojom toplom bojom davali širokim plohama pročelja prijatan ton i lakoću pilastrima, koji su okrunjeni renesansnim glavicama. Na pročelju su tri renesansna, jednostavna, vrlo lijepa portala i radi skladnih razmjera i radi sitnih, nenametljivih ukrasa. Glavni i lijevi portal vodi u crkvu, a desni sa frankopanskim grbom nad kamenom tjemenicom, vodi u samostan. Nad sredinom se pročelja diže toranj sa baroknim krovom, sazidan je 1824. g. Prof. Szabo je mišljenja, da je te godine toranj samo nadogradjen. Nad glavnim je portalom jedan lijep gotski prozor, koji valjda potječe iz 15. vijeka. Gornji je dio prozora zazidan.

Trsatska zavjetna crkva je niz stvaranja, koja se protežu od srednjeg vijeka do novijeg vremena. Temeljno, uza sav kasniji rad, stoji, da je crkva zadužbina moćnih knezova Krčkih-Frankopana. Sav kasniji, zavjetni rad Kružića, Rovera, Frankulina i t. d. nenametljivo se prislanja uz najstariji dio, koji sadrži u sebi prah otmene i profinjene gospode i gospodara.

Na kraju opisa same crkve mora se spomenuti i to, da je čudnim slučajem, a i teškom borbom prebrodila ova lijepa crkva vremena i sačuvala svoju arhitektonsku ljepotu do današnjih dana. Već prije više stoljeća se osjetila potreba proširenja crkve i to se vršilo postepeno, komad po komad, obzirnim prigradjivanjima kapela, dobivanjem u dubinu i visinu, a da se prvotna kapelica — svetište nije rušila ni uklanjala, da ustupi mjesto nečemu sasvim novom. Kad god se našao koji jači napadač te zidane starine, našao se srećom još jači branilac i crkva je prolazila kroz stoljeća tiha i ponosna. Prvi pisani dokaz obrane crkve od »temeljitih« renoviranja nalazi se u

jednome pismu Kneza Vuka Frankopana iz godine 1644., koji je gospodskim riječima osigurao crkvu za daljnjih 200 godina od neprijateljskih graditelja. To pismo glasi u izvatku:

»... Ali za drugo neka stoji corpus ecclesiae, ni triba tolike innouatiae prenačinati, neque alta aedificia, kako bi nekoteri hotili zač bi tribi onako vsu cirkvu razkopati, ča bi velik potrošak bil i devotio mala, kada bi ljudi videli, da je ona sv. cirkva, ali mesto drugačije preobrneno, nego onako, kako ste nam vi pisali, neka se načini Bogu i s. Mariji na diku i hvalu... Datum Labaci 30. martii 1644. — W. comes de Frangepanibus.« Medjutim se, kroz ta kasnija stoljeća, ostavljalo zidove na miru, ali zato se diralo u oltare. Maknuti su neki stari oltari i postavljeni novi, koji i danas stoje sa varavim, bojadisanim mramorom (drvo), intarzijama i t. d.

Najjači napadi su počeli na crkvu prije svjetskog rata, ali ih je s uspjehom odbio već spominjani prof. Szabo. Bio je jedan opasan projekt, koji je prijetio sa posvemašnjim rušenjem sadanje crkve i to od arh. Bollea, ali je prof. Szabo-u uspjelo da uz pripomoć tadašnjeg patrona crkve austro-ug. nadvojvode Franje Ferdinanda tu namisao osujeti.

*

Uz crkvu je samostan franjevaca. Dvorište je četverouglasto, okruženo trijemovima, koji stoje na zidanim stupovima. Na sredini se dvorišta nalazi vrlo stara cisterna. Zidovi su pod trijemovima puni loših slikarija. Sama unutrašnjost samostana je skoro sva u polutami. Na hodnicima se nalazi nekoliko vrijednih slika. U dvoranama imade vrlo dobrih radova od slikara Tasce, fra Serafima Schöna, te od fra Aleksandra Robleka. U jednom se samostanskom hodniku nalazi slika sa dvoglavim austrijskim orlom, a u njemu je na bijeloj plohi monogram L P, to je poklon cara Leopolda I. možda iz g. 1693. To je dar od onoga cara, koji je dao pogubiti posljednjega kneza od roda Frankopana. Pokraj carskog grba se nalazi i grb Frankopana iz g. 1431. t. j. one godine, kada je

knez Martin Frankopan doveo franjevce na Trsat. Pokraj ovih grbova se nalazi pulpit sa slikom Tasca, koja pretstavlja Mariju sa Isusom na grudima. Na drugom su zidu lijepe slike venecijanca Tasce, a dalje dvije velike slike od istog majstora sa sujetima iz biblije i života Isusa. Ukupno imade preko 10 slika od toga majstora, koje pretstavljaju priličnu vrijednost. Slikar Tasca je živio i radio u 18. stoljeću, te pripada mladjoj venecijanskoj školi. Jedna je velika slika od o. Serafima Schöna (od g. 1640.), koja pretstavlja svetu obitelj kod objeda, a ta je slika, premda od dobrog majstora, dosta loša. Na stropu refektorija (blagovaone) je slika Immaculate i sv. Franje od nepoznatog slikara. U refektoriju je još dobra slika sv. Pavla od Aleksandra Robleka. Na glavnom zidu refektorija se nalazi i vrlo dobra kopija (stara) trsatske Bogorodice. U gornjem katu se nalazi samostanska biblioteka, koja sadrži preko 7000 svezaka. Vrlo je bogat samostanski arhiv u kome se nalazi mnogo podataka za povijest Rijeke, Trsata, Bakra, Kraljevice i Vinodola. Listine su pisane latinski, glagolicom, ćirilicom i novim hrvatskim pismom, te njemački i talijanski.

Riznica se samostanska prije nalazila u jednoj kuli u frankopanskom kaštelu na Trsatu. Iz te je kule mnogo dragocjenosti nestalo. 1623. g. je bio sastavljen inventar, ali taj se nije sačuvao. Morao je biti vrlo velik broj dragocjenosti prije sastavljanja inventara. Tako je narod govorio, da je pod glavnim oltarom, u zavjetnoj crkvi, zakopan zlatan konj sv. Martina i to u naravnoj veličini. Fratri, kad zatrebaju novaca, otkinu samo komad zlata od toga konja, a zlato opet samo naraste.

Medju sadanje vrijedne predmete u trsatskoj zavjetnoj crkvi odnosno samostanu možemo ubrojiti najprije od slika: bizantinsku Bogorodicu na glavnom oltaru, slike venecijanca Tasce u crkvi i samostanu, nekoliko lijepih slika od o. Serafima Schöna, te jednu sliku od Poni-a. Od zavjetnih darova: relikvijar kneginje Barbare Frankopanke iz 1483. g. U relikvijaru se nalazi nekoliko desetaka moći, koje su optočene sre-

brom, te imade i dragulja. Rad relikvijara je interesantan i lijep. Na poledjini svake moći je ćirilski napis. Sama kneginja je bila udata najprije za despota Vuka Brankovića, a kasnije za kneza Franju Berislavića Grabarskog. Stalak relikvijara je kasno gotskog oblika, dok je gornji dio renesansni rad. Na moći sv. Bartolomeja stoji napis: Siju mošć svetago Brtolmea učini gospodja despotovica Barbara na slavu božiju i prečistoi bgomateri da ju pomože i pomiluje. Još se na nekoliko moći spominje donatarka. Dvadeset i jedan napis se može pročitati, a neke moći fale.

Iz 16. vijeka je jedan pacifikal, lijepo izradjen i sa napisom: F. Dessich cum consorte sua Barbara Woinowich 1586.

Umjetnički je najvrijedniji predmet kip Marije sa Isusom. Rad je izvanredno lijep, od vrlo dobrog majstora, te načinjen od teškoga srebra. To je zavjetni dar slavnoga bana grofa Tome Erdödya-Bakača za ozdravljenje njegovog sina, kasnijeg bana, Sigismunda. Na njemu je napis (na podnožju): Thomas Erdedi comes Montis Claudii et eius uxor Anna Maria Ungnad comitissa Deo et beatissimae Virgini Mariae pro filio Sigismundo gravissime aegrotante supplices humiliter voverunt 1597. Po mišljenju prof. Szabe je djelo njemačke renesanse. Marija stoji na polumjesecu, lijevom rukom drži Isusa. Držanje Marijino potsjeća na gotske figure. Haljina sa naborima, kroz koje se ocrtava tijelo, te desna ruka su majstorski renesansni rad. Kruna na glavi Marijinoj je oštećena. Srebreni postamenat je urešen sa četiri andjeoske glavice po uglovima. Na prednjoj strani, iznad natpisa, nalaze se grbovi grofova Erdödya i Ungnada.

Iz konca 16. stoljeća je možda i vrlo lijepa navicula, koja je loše sačuvana, a rad je talijanskog zlatara. Djelo je radjeno pod utjecajem gotike.

Od godine 1615. je sačuvana dosta velika srebrena kruna, koja je čisti renesansni rad sa mnogo bogatih ornamenata. Tu su krunu poklonili Senjani trsatskoj Bogorodici kao zahvalni dar za pobjedu nad Turcima.

Vrlo je lijepo i bogato izradjen relikvijar, navodno sa ostacima betlehemskog djeteta, što ga je poklonio Ferdinand de Porcia i njegova žena rodjena grofica Auersperg. Na bogatom stalku se nalazi relikvija u staklenom valjku, a sa svake je strane po jedna figura, na vrhu staklene posude je lijepo izradjena kapa, te na samome vršku jedna srebrena figura. Na relikvijaru je napis: Deiparae Virgini In Tersacto Joannes Ferdinandus Comes Purcillarum et Anna Elisabeth Comitissa ab Auersperg Conjuges 2. Augusti 1639.

Izmedju mnogih kaleža ističu se na Trsatu radi svoje naročite ljepote i umjetničke izradbe tri vrlo bogata djela 17. vijeka. U tim radovima se osjeća uz bogatu renesansnu ornamentiku upliv gotike. Proporcije kaleža su vanredne. Najljepši od ta tri kaleža je onaj na kome stoji napis: Reveredentissimus Dominus Episcopus Tiniensis, Praepositus Zagrabiensis F. F. 1686. radi bogate i otmene ornamentike. Drugi je kalež urešen još sa više ornamenata, a na stalku je pričvršćeno šest malih figura. Treći kalež je od manje umjetničke vrijednosti, premda je bogato izradjen ukrasima, koji su sastavljeni od malih glavica kao od čavala. Na sličan način su napravljena i dva lijepa ciborija, od kojih je manji ljepši.

U jednoj je kutiji pohranjen dvoglavi, okrunjeni orao, koji u pandžama drži zmaja. Taj je orao dar Karla VI., pred samo doba Marije Terezije. Orao je od suhog masivnog zlata, te je lijepo stilizovan i radjen. Na njemu imade više krupnih dragulja, medju kojima se osobito ističe jedan krupni diamant, smaragd, te veliko dugoljasto zrno bisera, koje pretstavlja tijelo zmaja. Vanredan je sklad boja dragog kamenja i zlatne cjeline. Oko od zmaja je jedan krupni rubin. To djelo se može s umjetničke strane da postavi u red sa Madonnom Erdödya.

Osim prije spomenutih predmeta imade u samostanu nekoliko bogatih svijećnjaka za zid, a djela su rokoko doba.

Pored toga imade nekoliko umjetnički i bogato vezenih srebrom i svilom misnih ruha iz 18. vijeka, za koje se kaže, da su darovi Marije Terezije.

Najvrijedniji od svih navedenih predmeta su svakako relikvijar kneginje Barbare, statueta bana Erdödya, carski orao i biskupov kalež.

Kasniji darovi, a naročito iz novijeg vremena su male vrijednosti ili uopće bezvrijedni.

KAŠTEL KNEZOVA FRANKOPANA NA TRSATU

Nedaleko zavjetne crkve, na nešto nižem obronku trsatskog brda nalazi se stari kaštel knezova Frankopana, koji se obično zove Trsatski Kaštel. Sa strane ceste i župne crkve stoji u razvalinama glavni vanjski zid, a iznad njega je drugi zid, koji je zatvarao čitavi kaštel. Donji zidovi su noviji, te potječu od gospodara kaštela, nakon izumrća slavne i moćne kneževske porodice Frankopana. Posljednji iz roda Frankopana, knez Krsto je pogubljen od cara Leopolda I. 1671. godine u Bečkom Novom Mjestu, jer je bio u zavjeri sa grofom Zrinjskim i drugim velikašima, koja je išla za tim, da se Hrvatska otrgne ispod žezla Habsburga. Nakon mnogih privremenih gospodara dospio je kaštel u posjed grofa Lavala Nugenta, te je i danas u vlasništvu iste porodice (preko stotinu godina). Grofovi Nugenti potječu iz Francuske, te su u Austriji od početka 19. stoljeća zauzimali visoke položaje, ponajviše u vojsci kao maršali i t. d. Ta je obitelj bila u srodstvu sa dinastijom Habsburga, sa poljskim kraljem Augustom Lavom i sa drugim vladajućim porodicama. Vrijedno je spomenuti, da je sudbina htjela, da je supruga grofa Lavala Nugenta bila rodjena kneginja Riario Sforza t. j. po ženskoj lozi potomkinja knezova Frankopana, te je i zakopana u kapeli.

Danas su donekle sačuvane tri okrugle i jedna ulazna četverouglata kula sa jednim lijepim prozorom i rozetom. Prošavši kroz četverouglatu kulu dolazi se u unutarnji dio staroga kaštela. Taj je dio razdijeljen u tri terasse. Najgornja je najinteresantnija. Na prvi pogled očara čovjeka silan utisak

romantike ovoga mjesta, koji u okviru starih, sivih kamenitih kula, obraslih prastarim bršljanom, u mrtvoj tišini, kroz koju prodire šapat niza stoljeća, priča o otmenoj i ponosnoj davnini nestalih gospodara. Ogromni tamni čempresi, gusti lovor, juke i mnogo vječne zeleni dekorativno i tužno ispunjaju prostor izmedju ponosnih razvalina. Čitava slika djeluje kao prekrasna elegija, koja priča o nesretnoj kneginji, koja uz harfu pjeva i plače ili se kroz suze smiješi suncu. Dok nekada silni knezovi i kneginje Frankopan snivaju stoljetni san pod kamenim podom zavjetne crkve, pod krupnim grobnim pločama, na kojima su se skoro izlizali njihovi ozbiljni likovi u oklopima, sa kacigama i zatvorenim vizirima, te širokim mačevima, kao i njihovi lijepi i simbolični grbovi, dotle još kroz divne ruševine živi njihov mnogostoljetni kaštel, bez ubojitog oružja, pretvoren u začarani dvor, u veliku i lijepu pjesmu. Na gornjoj terassi, slikovito smješten izmedju dvije stare kule, stoji otmen, kameniti dorski hram — nadgrobna kapela prvih vlasnika Nugenta. U kapeli s desne strane je na sivom podnožju sarkofag od bijelog mramora u kome leži grof Laval Nugent. Na sarkofagu je umjetnička, mramorna busta njegova. U kapeli lijevo se nalazi skoro jednak sarkofag supruge Lavalove, rodjene kneginje Riario-Sforza, a na njemu je vrlo dobra, mramorna busta grofičina. Na začelju je malen, jednostavan i lijep oltar. Na plafondu kapele je bila pred više od šest decenija jedna majstorska talijanska slika, koja je pretstavljala Amora i Psyhe, a pred kapelom su pred nekoliko decenija stajala dva brončana zmaja. Jedan je držao u pandžama grb obitelji Nugent, a drugi od obitelji Sforza. Spominjemo, da se pred stambenom zgradom grof. Nugenta pokraj kaštela nalazi brončani zmaj sa kokotovom glavom to je jedan od onih, što su stajali pred kapelom. Rad je novijeg datuma, te je potekao od ruku kipara Fernkorna kao i nestali zmaj ispred kapele.

Na istoj terassi, ispred kapele, se nalazi jedan povisok, kameni stup, koji je pendent onoga, koji je bio postavljen kraj Marenga na uspomenu pobjede Napoleona 1800. g. Stup

je dao prenijeti na Trsat grof Laval Nugent. Ispod kapele se nalazi, usječen u živ kamen, četverouglat, taman prostor, koji je služio nekada kao tamnica. To se nalazi na donjoj terassi. Tu je i blizu špilja, kroz koju su stanovnici kaštela, u slučaju nužde, mogli se spustiti sve do sadanje Lujzinske ceste i Rječine. Pred ulazom u podzemlje kapele se nalazi jedan kameniti, dosta stari, venecijanski lav, za koga se nezna otkuda je donešen na Trsat. Stoji na zemlji, a okolo se nalaze okrugla masivna taneta nekadanjih topova. Zapadno od kapelice stoji najviša kula, kojoj su vanjski zidovi prilično sačuvani, rogovi na vijencu kule, svaki komad iz jednog kamena, su novi, te ih je dao postaviti grof Laval. U kulu se ulazi strmim stepenicama, a nutrina je dobrim dijelom zatrpana kamenjem. Sa vrha te kule puca prekrasan vidik na čitav Kvarner sa kamenitim rubom Krka, Cresa, te istarske obale sa visokom Učkom. Ispod same kule vijuga romantična, uska dolina šumne Rječine iznad koje se penje bijelim trakom Lujzinska cesta. Ova kula se izvisila kao soko, te strogo dominira čitavim donjim prolazom prema moru. Od nje vodi dosta ruševna galerija, koja iza kapele vodi u istočnu ugaonu kulu, koja je nešto šira, te pokazuje pod vrhom otvore nekadanjeg prozora, koji gleda prema moru. U njoj je nekada bio smješten vrlo vrijedan muzej grofa Lavala Nugenta, koji se sastojao od lijepe zbirke starih rimskih kipova, koje je grof sakupio iz Pompeja, Rima, Napulja, Genove i Milana. Tu je zbirku grof Laval poklonio zagrebačkom arheološkom muzeju, koji se nalazi u palači Jugoslavenske akademije, te pretstavlja danas jednu vrlo vrijednu zasebnu cjelinu u istome muzeju. Na toj kuli je provaljen krov, na zidovima se vidi još djelomično bojadisana žbuka, a na zemlji se nalazi mnogo starih lanaca, koji navodno potječu iz podzemne tamnice. Pod trijemom, koji veže zapadnu sa istočnom kulom su uzidani grobovi mnogih članova obitelji Nugent. Na vanjskom zidu su uzidane mramorne ploče sa imenima zakopanih. U zapadnom dijelu kaštela je bilo više kula i to sjeverna, dvije srednje i južna. Južna kula je najstarija, te po

svoj prilici potječe još iz rimskih vremena. Ta je kula služila za glavnu obranu od neprijatelja. U srednjem vijeku su bili postavljeni u njoj topovi. U nutarnjosti kaštela imade više puteljaka, koji vežu pojedine dijelove istoga. Kaštel je imao nekada kod glavnog ulaza jarak preko kojega se spuštao na lancima most. Danas se više ne može razabrati, kako su u samom kaštelu izgledale stambene prostorije gospodara, jer su zidovi zarušeni, sve je obraslo gustim zelenilom i grmljem. Južni zid je služio za obranu o čemu svjedoče prozori-puškarnice. Uz sjeverni zid su morale nekada voditi stube u najvišu, okruglu kulu. Istočne kule su bile spojene hodnicima medjusobno, a izmedju četverouglate kule i susjednih teških gradjevina je bio s unutarnje strane jedan viseći hodnik za stražu.

Unutarnji prostor, koji se sastoji od spomenute tri terase bio je nekada dvor.

U kaštelu je bila prije nekih sedam decenija vanredna zbirka slika, većinom od velikih renaissansnih majstora. Tu je bio zastupan Leonardo da Vinci, Tizian, Corregio, Gvido Reni, Karlo Bonone Ferarski, Giovanni Palma, Tintoretto, Turchi, a od novijih hrvatskih slikara Medulić.

Danas se nalazi mali muzej u jednoj dvorani u stambenoj zgradi — dvoru Nugenta. Na pročelju te zgrade, pod vrhom je ispisana deviza spomenutih grofova. Sama je zgrada dosta lijepa, sa mirnom fasadom, ali danas već vrlo zapuštena. Vrt izmedju samoga kaštela i ove zgrade je donekle zasadjen cvijećem, ružmarinom, jukama, čempresima i lovorom. Sa pokrajne strane dvora, prema kaštelu, je ulaz u spomenutu dvoranu. Od prijašnjih vanrednih zbirka grofova Nugenta danas se nalaze u toj sali tek neznatni ostaci.

Od slika ćemo spomenuti jedan dobar portret kneza Nikole Frankopana sa banskim žezlom u ruci, zatim novije portrete maršala Nugenta Lavala, njegove supruge, te cara Maksimilijana Mexičkog, koji je bio prijatelj grofovske obitelji. Nadalje se nalazi jedna stara slika (otisak) poljskog kralja Augusta Lava i njegove supruge, koja je bila rodjena grofica

Nugent. Vrlo su lijepe tri buste od bijeloga mramora, radovi znamenitog kipara Canove. To su poprsja Lavala Nugenta, njegove supruge i jedne kneginje Riario Sforza. Na jedan zid su prislonjena vrlo lijepo izrezbarena vrata iz baroknog doba, a navodno potječu iz duždeve palače u Veneciji. U ovalu, na sredini vrata se vide dvije figure u rokoko odijelima. Čitava su vrata presvučena vanredno finom tankom kožom, te izradjena lijepom i bogatom ornamentikom. Od vrijednih predmeta u drvetu moramo spomenuti i jedan centralni, izbočeni dio stropa, valjda iz neke kapele. Tu je bogato izrezbarena renesansna ornamentika, a na vrhu izbočenog dijela je lik Sv. Petra, kako sa ključem otvara nebo, koje je označeno mjesecom i zvijezdama. Dalje se nalazi jedan lijepo izrezbareni stol, nekoliko stolica i manjih predmeta sa lijepim starim rezbarijama. Tu je takodjer i jedan krevet, navodno od Frankopana, lijepe su intarzije kod glave i nogu kreveta. Jedna slika prikazuje grad Bosiljevo, te njive sa nekoliko zgodnih likova. Jedna pletena, željezna košulja navodno potječe takodjer iz Frankopanskog doba, a isto tako i pokrivač za konja od crvenog sukna sa izvezenim hrvatskim grbom sa interesantnom krunom. Na raznim mjestima u dvorani je smješteno više kartuša za svijećnjake, te vaza od starog faienca. Dosta je lijep luster, koji visi sa stropa, venecijanski rad od bronce i kristala. Imade još više manje vrijednih predmeta, a valja svakako istaknuti veliku ovalnu sliku na stropu, koja je vrlo dobro radjena, te potječe, navodno, od ruku Paola Veronese. Slika je istrgnuta djelomično iz okvira, kao što je potpuno upropašćena i jedna ugaona slika od vremena okupacije Rijeke po D'Annunziu, koji je jedan šrapnel izbacio na kaštel. Oko centralne slike na stropu se nalazi 6 manjih slika od Antoninia Firentinca. To su noviji radovi, dosta lijepi. Vani, na uglu dvora se nalazi, već prije spomenuti brončani zmaj sa kokotovom glavom, rad Fernkorna. Nažalost je danas takovo stanje nekada bogate i vrlo vrijedne zbirke kipova, slika i ostalih umjetničkih predmeta, koje je sakupio grof Laval Nugent.

Ispod kaštela se nalazi sadanja župna crkva sušačka. To je prvotno bila mala kapela, koja je dogradjena g. 1660. Nešto kasnije je posvećena po biskupu Smoljanoviću za crkvu. Patroni te crkve su bili Frankopani, koji su bili i njezini najjači darovatelji. Ta je crkvica dosta nastradala za vrijeme potresa god. 1750. Kod crkve je bilo nekada i groblje. U unutrašnjosti crkve je vrijedno spomenuti dosta lijep glavni oltar, koji je postavljen god. 1797. kao što govori napis na oltaru. Oltar je rad talijanskog majstora, načinjen od mramora u boji. Na oltaru se nalaze dva dosta dobra kamenita kipa i to sv. Simona i sv. Matije. Tri manja oltara u crkvi su najnoviji rad bez naročite vrijednosti.

Na Trsatu se nalazi staro i novo groblje. Staro groblje je napušteno, ali daje prekrasnu sliku sa svojim starim čempresima, jukama i ostalim lijepim raslinstvom. Na novom groblju imade više vrlo lijepih spomenika od kojih su neki radovi poznatih umjetnika.

U blizini kaštela se nalazi nekoliko starih, arhitektonski vrlo interesantnih kuća. Uz trsatski samostan se nalazi vrt amfiteatralnog izgleda, prema rimskim izvorima nije isključeno, da je to bio stari rimski amfiteatar. Namjeravana istraživanja će pokazati ukoliko je na tome istine. Stari rimski grad Tarsatica je bio sadanji grad Rijeka, a na Trsatu je bila po svoj prilici jedna rimska utvrda, koja je vrlo dobro branila prilaz gradu Tarsatici kroz dolinu Rječine.

U vezi sa trsatskim kaštelom dajemo kratak istorijski prikaz Trsata. Prvotno je bio Trsat pod vlašću Liburna, a zatim je došao pod rimsku vlast. Iz ranoga srednjega vijeka nema naročitih podataka. Negdje od 8. do početka 12. stoljeća bio je pod vlašću hrvatskih kraljeva, kao sastavni dio Hrvatske države, koja je tada sezala duboko u Istru. U 8. i 9. vijeku je već cijeli taj kraj bio nastanjen kompaktnom hrvatskom masom. Kasnije je Trsat potpao pod vlast zajedničkih ugarskih i hrvatskih kraljeva, a stvarno su vladali Trsatom moćni knezovi Frankopani, koji su zapravo u malome

sačuvali kontinuitet Hrvatske države, kao gospodari čitavog Hrvatskog Primorja sa velikim zaledjem istoga, te sa otokom Krkom, a privremeno i Rabom. Otoke je sa raznim prekidima zadržala Venecija u svojoj vlasti do početka 19. stoljeća. Venecija nije nikada vladala obalom Hrvatskog Primorja, pa niti Trsatom, samo jednim slučajem je gospodarila kroz godinu dana trsatskim kaštelom, ali je odmah zatim bila venecijanska vojska potučena i sa Trsata protjerana.

Izumrćen porodice knezova Frankopana 1671. došao je Trsat pod direktnu vlast austrijskog cara, te je mijenjao mnoge privremene gospodare, koji su kaštel potpuno opljačkali i zapustili. Početkom 19. stoljeća je došao sam kaštel u posjed grofova Nugenta.

Na Trsatu je osnovan novi park, koji leži na vrhu prekrasne čistine. Iz njega puca divan vidik na Kvarner, na ogromne planine zaledja, te na dugu liniju Hrvatskog Primorja sve do ponosnog i čvrstog Velebita kao i na otok Krk i Cres.

Trsat je vezan lijepom cestom sa Podvežicom t. j. jugoistočnim dijelom Sušaka, a od zavjetne crkve se spušta prema moru lijepi boulevard u donji dio grada Sušaka.

II.

KLIMA

SUŠAK je vrlo dobro zaklonjen okolnim bregovima pa je i klima na Sušaku zimi blaga. Proljeće i jesen su puni mirisa jakog primorskog bilja, koje milijunima srebrenih i raznobojnih cvijetića, preko litica i tratina prosiplje opojnim slapom svježe primorske, cvijetne aromate. Pod blagim sjajem februarskog i prvog martovskog sunca bademi se kite sniježnim cvatom. Od početka maja do kraja septembra je neograničena vlada zlatnog koluta sunca, pod kojom zriju teške smokve i medeno grožđje, a život se prenaša na ugodne valove mora. Za točnu ilustraciju klimatskih odnošaja na Sušaku donosimo paralelnu tablicu sa temperaturom zraka u sjeni, te mora u pojedinim mjesecima i u prosjeku:

	Temperatura zraka:	Temperatura mora:
januar	7.3 st. C.	6.1 st. C.
februar	9.8 st. C.	7.0 st. C.
mart	12.5 st. C.	9.2 st. C.
april	16.3 st. C.	13.3 st. C.
maj	20.0 st. C.	17.0 st. C.
juni	25.8 st. C.	21.0 st. C.
juli	27.8 st. C.	23.0 st. C.
august	29.3 st. C.	25.0 st. C.
septembar	25.3 st. C.	21.0 st. C.
oktobar	18.5 st. C.	16.0 st. C.
novembar	12.0 st. C.	9.0 st. C.
decembar	10.0 st. C.	8.0 st. C.

Pijesak u kupalištima i žal se ugrije pod ljetnim zrakama sunca sve do 50 st. C. Snijeg u Sušaku vrlo rijetko leprši, a i onda se odmah otapa, a kiše imade najviše u oktobru i decembru. Insolacija je u Sušaku, kao i u čitavom Hrv. Primorju vrlo velika, te spada Sušak medju najbogatija mjesta sa sunčanim danima na cijelom Jadranu. Magla je u Sušaku, kao i u čitavom Hrv. Primorju nepoznata, zrak je kristalno čist

SAOBRAĆAJNE VEZE SUŠAKA

Sušak je najvažnija saobraćajna točka na obali jugoslavenskog Jadrana. Postoji više direktnih željezničkih veza sa inostranstvom tako sa Bečom, Münchenom, Berlinom, Pragom, Varšavom i Budimpeštom, a sa riječke stanice su opet veze sa Italijom, te dalje sa Centralnom Evropom. Parobrodarske veze za osobni promet su vrlo guste, te vežu čitavo područje jugoslavenskog Jadrana. Inače možemo razdijeliti parobrodarske veze na one bliže i one daljnje obalne plovidbe. U bližu obalnu plovidbu spadaju linije za čitavo Hrvatsko Primorje do Senja, te Baške i Raba, zatim linije, koje vežu sva mjesta na sjevernoj i zapadnoj obali Krka, te Rab, a zatim liniju za otok Pag, te Zrmanjski Fjord do Obrovca, te kratku liniju za Bakar preko Kraljevice. U daljnju obalnu plovidbu spadaju nekolike brze i osobne linije, koje polazeći iz Sušaka dotiču sva važnija mjesta u Hrv Primorju i u Dalmaciji doKotora.

Na trećem mjestu bi bile avionske veze, koje vežu Sušak sa Zagrebom, te dalje preko Graza i Beča sa Pragom, odnosno na drugu stranu sa Beogradom. Radi se na uvodjenju nove linije, koja bi avionima vezala Sušak sa Ljubljanom, Klagenfurtom, Salzburgom i Berlinom, a i jedne hidroavionske linije Sušak—Kotor sa doticajem važnijih mjesta na jugoslavenskoj obali Jadrana. Aerodrom se nalazi na Grobničkom Polju.

Posljednji bi došli na red autobusi, čije linije imadu vrlo gustu mrežu po čitavom Hrv. Primorju i zaledju. Iz Sušaka polaze autobusne linije u 5 raznih pravaca za vanjski saobraćaj. Postoji izravna linija Sušak—Delnice, koja je u zimsko vrijeme ograničena samo na prugu do Grobničkog polja. Druga je linija Sušak—Ljubljana, koja ide kao i prva preko Jelenja i Gorskog Kotara dalje. Treća je linija Sušak—Kastav, koja ide istim putem kao i prve dvije linije kroz vrlo lijepu i interesantnu guduru Rječine, te se diže do sela Čavle, odakle se odvaja prema Kastvu. Četvrta je linija, koja ide od Sušaka kroz vrlo lijepu i zelenu dolinu Drage, kroz Škrljevo, Krasicu, Praputnik, Meju, Hreljin, Križišće, te sa strane mora kroz Sv. Jakov i Sv. Jelenu u Crikvenicu sa produženjem do Novoga. Ovaj put je vrlo interesantan, jer prolazi kroz središta lijepih primorskih sela, te pruža sa raznih tačaka vrlo lijepe poglede na more, istarske planine, zelene doline, te na vanjski vijenac planina Gorskog Kotara, pa i na daleki silni Velebit sa dugim lancem njegovih mrkih, kamenitih pratilaca, koji su pogdjegdje ogrnuti plaštem zelenih šuma. Naročito je interesantan, sa toga puta, iznad Križišća pogled na čitavu dolinu Vinodol, gdje se nasred doline diže čunjasti hum sa starom gradinom Drivenik, čije kule i zidine još smjelo prkose vremenu. Iznad Križišća se vidi iz blizine smjela crta ceste, koja je usječena u nadvinodolske litice, te se penje prema Plasama. Daljnji put vodi s morske strane, te otvara lijepe vidike na otok Krk i Kvarner, naročito se ističe lijep pogled na Planinski kanal, koji počinje niže Kraljevice, te se najviše suzuje kod Voza t. j. na ciglih 400 metara, te se opet širi iza sela Sv. Jakova. Kroz Planinski kanal prolazi većina parobroda bliže i daljnje obalne plovidbe, te je taj put kroz sam kanal još mnogo interesantniji. Peta linija ide iz Sušaka oko zaljeva Martinšćice, prolazi kroz sela Kostrene, iznad mora, odakle se pružaju vanredni vidici na Kvarner i otoke, prolazi iznad nove bakarske pruge, te zavija i spušta se prema gradu Bakru, koji pruža prekrasnu sliku gledan sa brijega i sa kosine ceste, koja se spušta prema lijepom zaljevu toga grada. Put vodi kroz sam grad Bakar, obalom, te dalje kruži oko modrog zaljeva kroz Bakarac, diže se preko jednog hrpta i spušta se

prema kvarnerskom galebu Kraljevici čije je ponosno obilježje stari frankopanski grad sa četiri tvrde kule na malenom poluotoku. Autobus prolazi kroz sredinu samoga lijepog kupališnog mjesta, te se diže prema Križišću odakle proslijedjuje put kroz sredinu samog Vinodola u kome se vide stare gradine i ruševine Drivenika, Badnja, Belgrada i Grižana, a na zavoju prema Crikvenici, i Kotora. Od Crikvenice vodi ta linija kroz pitomo Selce u ponosni, Mažuranićev Novi, te preko Povila u drevni grad pod Nehajem — Senj.

U samom gradu postoje lokalne autobusne linije, koje vode svako pola sata prema Trsatu i natrag, preko lijepog Boulevarda, te prema Martinšćici i natrag preko Pećina.

Stajališta autobusa i vanjskih i lokalnih su na Jelačićevom i Trumbićevom trgu.

Sve informacije glede željezničkih, parobrodarskih, avionskih i autobusnih pruga, a i prodaju svih voznih karata imade »Putnik« na Jelačićevom trgu.

Pored gore spomenutih prometnih veza valja spomenuti i stalne veze sa motornim čamcima. Te se podržavaju najviše ljeti i to prema Omišlju i Malinskoj na otoku Krku, te prema Crikvenici, Novom i Senju.

HOTELI, SOBE, PRENOĆIŠTA I RESTAURACIJE

Sušak imade četiri hotela i to: »Jadran«, »Park Hotel«, »Kontinental« i »Reš«. »Kontinental« se nalazi u središtu donjeg grada na Jelačićevom trgu, te imade ujedno i najveću kavanu u gradu, koja je sastajalište trgovaca, domaće publike, te prolaznika. U ljetno vrijeme je maleni vrt pred kavanom slika vreve i govora ljudi skoro većine evropskih jezika. Turisti-stranci, većinom prolaznici, pomorci raznih narodnosti, mještani, te domaći ljudi sa svih strana Kraljevine sjede u hladu velikih krošanja, gestikuliraju, govore i provode vrijeme u poslu, zabavi ili čekanju na saobraćajne veze. U restauraciji hotela je skoro ista slika. Sama zgrada Kontinentala daje izvjesno obilježje gradu, kome puls udara u njegovoj neposrednoj blizini. Na Pećinama t. j. na šetalištu Prestolonaslednika Petra se nalaze ostala tri hotela. Prvi je hotel »Reš« nešto dalje od parka kod nekadanje vile Kozulić, položen iznad mora sa otvorenim vidikom na Kvarner. Drugi je hotel »Jadran«, koji smo već prije spomenuli, kada smo govorili o njegovom kupalištu, koje se nalazi ispod same zgrade hotela. To je velika zgrada, kojoj neprestano pod nogama grgolji more. Sa balkona i terassa hotela se pruža jedinstven pogled na svu širinu Kvarnera, otoke i na luku. Tu se u ljetno doba održavaju razne zabavne priredbe, ples, a u kupalištu plivačke utakmice itd. Treći je nešto dalje od »Jadrana« isto s morske strane, a smješten usred lijepog parka »Park Hotel«. Vrt je pun mediteranejske flore, ogradjen balustradom prema moru sa lijepim sjenicama, te imade isti izgled prema moru kao i »Jadran«.

Isto smo ranije spomenuli i državno dječije oporavilište u zaljevu Martinšćici. Tu je preko ljeta smješteno mnogo djece, ponajviše djaka, koji pod nadzorom uprave oporavilišta provode vesele i zabavne dane u igrama, kupanju, veslanju itd. Informacije radi smještaja djece u to oporavilište daje uprava istoga zavoda.

Osim navedenoga imade u gradu Sušaku više raspoloživih privatnih soba sa namještajem, koje se iznajmljuju na kraće ili dulje vrijeme, naročito kupališnim gostima. Podatke o tim sobama daje gradska policija, Društvo za promet stranaca i »Putnik«.

Svi navedeni hoteli imaju i svoje restauracije, a osim toga imade u gradu više što boljih, što jednostavnijih restauracija od kojih se neke odlikuju svojim dobrim vinom, a neke i naročitim primorskim jelima, a specijalno ribom. Spominjemo samo nekoliko takvih restauracija: Gradjanski podrum, u zgradi Sokolane, Kosovo, Slavija, Gradu Sušaku, Frankopan itd., a isto tako i na Trsatu.

VELIKA PRIVREDNA PODUZEĆA I BANKE

Već smo u općem pregledu istakli, da je Sušak jedan od najjačih lučkih emporija Kraljevine Jugoslavije. U vezi sa vrlo živom lukom, te povoljnim geografskim smještajem Sušaka tu se nalaze sjedišta i više jakih privrednih poduzeća. Na Sušaku je sjedište našeg najjačeg parobrodarskog društva »Jadranske plovidbe« d. d., koja imade oko 60 parobroda razne veličine. Na Rječini, ispod Lujzinske ceste se nalazi velika Tvornica papira, koja je osnovana pred preko 100 godina, imade vrlo razgranjen posao, te izvozi svoje produkte i u prekomorske zemlje. Nova je velika Tvornica ukočenog drveta, te Ljuštiona riže. Pored toga se nalaze tvornice: tjestenine, pluta i čepova, jedan veći parni mlin, tvornica žeste i likera, brodogradilište Lazarus, jedno manje brodogradilište u Martinšćici itd. Tu su zastupane skoro sve najjače tvrtke iz cijele države, te veliki broj manjih tvrtaka. Na Sušaku imade veći broj banaka i to: Gradska štedionica grada Sušaka, te podružnice zagrebačkih zavoda: Prve Hrvatske štedionice, Jugoslavenske udružene banke, Jugoslavenske banke, Hrv. Svеopće Kreditne banke, Poljodjelske banke, Hrvatske banke. Nadalje se nalaze u Sušaku agencije i uredi raznih parobrodarskih društava za daljnu plovidbu i to domaćih i stranih. Posebno treba istaknuti velike trgovine i skladišta vina, koja su vrlo renomirana i u zemlji i u inostranstvu: Marko Frančić i sinovi, Braća Mateljan, Špiro Kuzmanić, Eduard Bier i sinovi, Šime Pastorčić itd.

KONZULATI

Na Sušaku imade više konzulata i to:
Argentinski vicekonzulat — u Kralja Tomislava ulici.
Austrijski konzulat — na Pećinama.
Belgijska konzularna agencija — na Delti.

Engleski vicekonzulat — u Zvonimirovoj ulici.
Francuska konzularna agencija — u Zvonimirovoj ulici.
Njemački konzulat — na Masarykovom šetalištu.
Španjolski vicekonzulat — na Masarykovom šetalištu.
Talijanski vicekonzulat — na Šetalištu Prestolonasljednika Petra,
Urugvajski vicekonzulat.

ŠTAMPA, DRUŠTVO I ŠPORT

Sušačka štampa imade lijepu tradiciju, te je bila na vrhuncu u doba rada glasovitog političara Frana Supila, koji je kroz dugi niz godina vodio jaki dnevnik »Riječki novi list«. Redakcija se toga lista nalazila na Rijeci. Sada izlazi na Sušaku dnevni list »Novi list«, koji je vrlo raširen po području Gornjeg jugoslavenskog Jadrana i Gorskog Kotara. Pored toga izlazi u Sušaku više periodičkih časopisa stručnog i zabavnog sadržaja.

Društveni život je u gradu vrlo razvijen, te imade mnogo klubova i društava privrednog, naučnog, prosvjetnog, karitativnog i sportskog značaja. Najrazvijenije je Sokolsko društvo kraljevine Jugoslavije, koje imade i svoj lijepi dom u kome se nalaze dvije velike dvorane, pored ostalih mnogih, većih prostorija. U jednoj dvorani je smješten tonkino, a druga je gimnastička dvorana u kojoj se zimi održavaju i brojne zabave i plesovi. Tom prilikom spominjemo, da se mnoge zabave održavaju i na Trsatu u lijepoj dvorani Čitaonice. Na Trsatu je i sjedište gradske glazbe, koja priredjuje često promenadne koncerte, kao i vojna glazba, koja daje i simfoničke koncerte. U palači Prve hrv. štedionice se nalaze prostorije sa čitaonicom i bibliotekom Trgovačkog doma, koji je obljubljeno sastajalište naročito privrednog svijeta. Taj klub pokazuje u mnogim pravcima vrlo agilan rad, te kroz zimsko vrijeme priredjuje više vrlo poučnih predavanja po raznim temama. Naročito mnogo interesantnih predavanja kroz jesen i zimu prire-

djuje društvo Narodno prosvjećivanje i to iz oblasti književnosti, umjetnosti, nauke i privrede. Predavanja se održavaju u velikoj dvorani gimnazije. Izmedju ostalih mnogih društava navodimo još francuski cercle, koji se takodjer ističe agilnim radom, držanjem tečajeva francuskog jezika i mnogim predavanjima na francuskom jeziku. Na Sušaku imade više privrednih i stručnih saveza, naročito spominjemo Savez za unapredjenje turizma na Gornjem Jadranu, koji daje besplatno sve informacije za grad Sušak i čitavo Hrvatsko Primorje sa otocima Krkom i Rabom. Istu svrhu imade za grad Sušak specijalno Društvo za promet stranaca, čije je sjedište u prostorijama na Masarykovom šetalištu.

Sušak imade nekoliko dobrih i agilnih sportskih društava. U prvom redu spominjemo podružnicu Hrvatskog planinarskog društva, koja vrlo mnogo radi na markiranju puteva po planinama u zaledju, koje se odlikuju vanrednom ljepotom, te sa kojih se pružaju jedinstveni vidici na more i Alpe. To je društvo podiglo lijepu planinarsku kuću na nedalekoj planini Obruč (1328 m), a skoro će graditi i na kamenitom gorostasu Risnjaku (1528 m). Društvo priredjuje mnoge vrlo lijepe, skupne izlete u raznim pravcima, imade naročitu skisekciju, koja nalazi prekrasne terene u nedalekom zaledju u Gorskom Kotaru. H. P. D. kod svojih skupnih izleta uzimlje vrlo rado i goste sa sobom, a pored toga daje opširne informacije o planinama u zaledju Hrv. Primorja.

Tenis klub je agilno društvo, koje imade nekoliko igraćih polja na Pećinama, te broji u svome krugu više odličnih igrača i igračica, koji sa dosta uspjeha učestvuju na mnogim turnirima. Članovi mogu uvadjati i goste, koji mogu igrati na igralištima kluba.

Veslački klub »Jadran« imade lijepo i vrlo dobro kolo odličnih veslača, koji stoje na državnoj tabeli na prvim mjestima.

Plivački klub »Viktoriju« smo već prije spomenuli, da broji u svojim redovima više nosilaca jugoslavenskih rekorda u plivanju, a naročito se ističu vanredne plivačice — članice toga vrlo dobrog kluba.

Osim navedenih klubova imade Sušak i tri nogometna kluba, koji održavaju mnoge interesantne utakmice iznad Krimeje.

IZLETI

Kako imade Sušak vrlo dobre veze u svima pravcima na kopnu i na moru, to se pružaju prilike posjetiocima Sušaka da prave izlete u prekrasnu okolinu, te u udaljenija mjesta, a da se mogu u istome danu povratiti. Vrlo su lijepi izleti na moru na udobnim brodovima Jadranske plovidbe d. d. u Kraljevicu, Bakar sa pogledom na čitavu okolinu Bakarskog zaljeva sa interesantnim, amfiteatralno položenim glasovitim vinogradima, zaselcima, te okolnim bregovima i planinama. Vrlo je interesantan izlet sa parobrodom u Crikvenicu, sa prolazom kroz lijepi Planinski kanal, koji se pred mjestom Sv. Jakov suzuje na 400 metara. Taj se izlet može produžiti i za Selce i Novi do Senja. S druge strane su lijepi izleti po moru u visoki Omišalj, Njivice, Malinsku i Krk. Autobusima su mogući takodjer vrlo lijepi izleti u daljnju i bližu okolicu, te po samom gradu Sušaku. Za daljnje izlete imade više dnevnih linija, koje prolaze kroz lijepa i čista primorska sela, te ponajviše pružaju prekrasne vidike na more, a naročito sa viših tačaka na putu. Jedna linija vodi kroz lijepa sela Kostrene na Bakar, te oko cijelog zaljeva na Kraljevicu, Križišće, kroz Vinodol na Crikvenicu, Selce i Novi. Druga linija vodi na većoj visini, prolazi zelenom dolinom sela Drage, koja je i sama vrlo lijepo izletišno mjesto kao i sela Kostrene, diže se u mjesto Sv. Kuzam, Škrljevo, te teče dalje kroz veliko i vrlo napredno selo Krasicu na Hreljin, koji se raširio nad više uzvisina, te nad velikom plohom, koja je izmjenično obra-

sla gustom borovom šumom. Nakon nekoliko interesantnih zavoja kroz mjesto dolazi se pod staru gradinu Hreljin, koja se izvisila nad samom cestom, a sa nje se pruža prekrasan vidik prema Velebitu na jednu stranu, te na čitav Kvarner sa otocima i visokim planinama na drugu stranu. Od Hreljina se produžuje linija na Križišće, podno glasovitog uspona prema Plasama, te prelazi preko jednog manjeg hrpta na morsku stranu i proslijedjuje kroz nekoliko sela prema Crikvenici, Selcu i Novom. Pored ovih izleta su mogući i pravcem Lujzinske ceste kroz dolinu Rječine. Već sam početak ceste prolazi kroz romantičnu krajinu sa skoro okomitim bregovima s jedne i druge strane šumne i brze Rječine. Cesta prolazi duboko ispod Trsatskog kaštela, te se neprestano diže prema selu Čavle od kojega se nedaleko nalazi glasovito Grobničko polje, gdje su Hrvati u srednjem vijeku potukli Tatare i zaštitili kralja Belu IV. Na Grobničkom polju se nalazi aerodrom. Od spomenutog sela se odvaja cesta prema drevnom gradu Grobniku, koji imade mnogo interesantnih starina iz rimskog i starohrvatskog vremena. Na mjestu Grobnika je po svoj prilici još prije Rimljana postojao stariji grad možda keltski. Dalje od Grobnika, a skoro tik italijanske granice romantično se izvisio grad Kastav sa interesantnom starom crkvom i starim zidinama. Od sela Čavle se drugi odvojak t. j. Lujzinska cesta penje velikim brojem serpentina prema Kamenjaku gdje se nalazi razderan vrhunac sa mnogo okomitih, kamenitih zubova, koji visoko strše i bijele se u modrini neba. Daljnjim putem, koji postaje sve interesantniji, a neprestanim dizanjem ceste, osjeća se veća promjena temperature, kamenite strane se sve više ogrću zelenilom, dok se konačno ne dodje na visoko Jelenje. Tu struji već punim mahom svježi gorski zrak, koji prodire iz Gorskog Kotara, koji se s druge strane sedla prostire pun svježeg zelenila i mirisa crnogorice. Pogled sa Jelenja prema moru i prema Gorskom Kotaru je jedinstven i veličanstven. Tu se u jednom pogledu stapaju dvije sasvim oprečne slike: slika Jadrana sa otocima, jedrenjacima i brodovima sa

mediteranejskom klimom i florom, te slika planinskih, alpinskih gorostasa, te cijelog predjela alpinskog kraja Gorskog Kotara, gdje se po visokim liticama krije runolist, gdje vlada vitka jela i smreka, gdje po gudurama ostaje snijeg i preko cijelog ljeta. U svima spomenutim mjestima imade čistih gostionica u kojima se toči dobro primorsko vino.

Za izlete autobusima i autotaksima na naročitu narudžbu dajemo program Invalidske Zadruge na Sušaku:

Za upoznavanje interesantnih prirodnih krasota i historijskih spomenika bogate sušačke okolice kao i samog grada Sušaka vrlo su zgodni udobni autobusi i autotaksi Invalidske Zadruge na Sušaku, koja vrši i čitav lokalni autobusni saobraćaj u gradu. Ta Zadruga priredjuje izlete po narudžbi, od najmanje 10 osoba, sa autobusima, a kod manjeg broja sa autotaksima. Narudžbe za autobuse imadu uslijediti najmanje 46 sati prije izleta, a mogu se naručiti ili kod »Putnika« ili kod same Invalidske zadruge, telefon 1—25.

Redovite izletne vožnje:

a) Kružna izletna vožnja za razgledanje Sušaka.

b) Izletna vožnja Sušak—Žurkovo sa besplatnim kupanjem.

c) Izletna vožnja Sušak — Grobnik (Grobničko polje), Aerodrom, historijski spomenici, interesantne kraške formacije.

d) Izletna vožnja Sušak—Gornje Jelenje (brdske ture).

e) Vožnja Sušak—Dol. Jelenje—Trnovica sa pješačkom turom do izvora Rječine. Interesantan gorski predio sa kanjonom Rječine i izvorom te jake kraške rijeke.

f) Izletna vožnja Sušak—Dol. Jelenje—Kastav (kanjon Rječine, divni predjeli na putu do najzapadnije točke Kraljevine. Kastav — historijski spomenici, vanredan pogled na Kvarner sa Učkom).

g) Vožnja Sušak—Kostrene—Bakar. (Nova pruga, divan pogled na Bakarski zaljev, grad Bakar sa mnoštvom vrlo interesantnih historijskih spomenika). Povratak preko platoa Krasice, te preko Škrljeva, kroz Dragu u Sušak.

POGOVOR

Kod sastavljanja ovoga Vodiča i albuma grada Sušaka služio sam se kod opisa kulturno-historijskih spomenika, te kod iznašanja povijesti Sušaka sa više izvora. Najjaču potporu mi je u tome pogledu pružio naš izvanredni stručnjak i neumorni radnik na polju istraživanja naših kulturno-historijskih spomenika g. prof. Gjuro Szabo, direktor Muzeja grada Zagreba. Najljepše slike umjetnina, koje se nalaze na Trsatu su snimke g. prof. Szabo-a.

Kod sastavljanja historijske i umjetničko-historijske strane ovoga vodiča služio sam se slijedećim djelima:

Prof. Gjuro Szabo: Postanak i sadašnje stanje samostanske crkve na Trsatu (rukopis).

Prof. Gjuro Szabo: Dragocjenosti samostana franjevačkog na Trsatu.

Prof. Julij Janković: Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata.

Dr. Rudolf Horvat: Povijest grada Sušaka.

Riccardo Gigante: Anche una »Sagrestia dei belli arredi«.

Dr. Andrija Rački: Povijest grada Sušaka.

Ivan Kukuljević-Sakcinski: Nadpisi sredovječni i novovjeki.

Kako je ovo prvi vodič grada Sušaka, koji je uopće do sada izašao, to nije isključeno, da imade i nekih manjkavosti. Vidio sam, iz svoga dnevnoga posla, da je jedan vodič Sušaka potreban i da se traži od posjetilaca ovoga lijepog i interesantnog grada. Ovim je dana prilika turistima i kupališnim gostima Sušaka da imadu jednu priručnu knjigu, koja im može dati naročito opis Trsata, koji se najviše traži. Pored toga sam se trudio da pružim turistima i ostale potrebite podatke o samom gradu i okolici. Album daje dovoljan broj slika, koje su u vezi sa pisanom sadržinom vodiča. Slike su po fotografijama g. prof. Szabo-a, Foto »Zaze«, Griesbacha, Foto »Palijana«, te od više amateura.

Sušak, proljeće 1932. *Pisac.*

PREGLED SADRŽAJA

I.

II.

SAVEZ
ZA UNAPREDJENJE TURIZMA
NA GORNJEM JADRANU
SUŠAK

daje sve informacije besplatno za kupališna mjesta: Sušak, Bakar, Kraljevicu, Crikvenicu, Selce, Novi Vinodol, Senj, Sv. Juraj, Jablanac, Rab, Lopar, Bašku, Aleksandrovo, Krk, Malinsku, Omišalj-Njivice, Vrbnik, Karlobag, te za klimatična mjesta Gorskog Kotara: Delnice i Fužine.

GLAVNO ZASTUPSTVO:

PUTNIK A. D. BEOGRAD

BILJETARNICE:

SUŠAK, CRIKVENICA, RAB.

Prodaja željezničkih, parobrodarskih, avionskih i autobusnih karata, te spavaćih mjesta Wagons-Lits. Prodaja vodiča, geografskih karata, razglednica i t. d. Mjenjačnica. Hotelski bonovi i t. d.

Jadranska Plovidba d. d. Sušak

Brzojavi: Jadroplov.

Podržava redovitu parobrodarsku službu uzduž Jadranskog mora, za sva kupališna i lječilišna mjesta Jugoslavenskog primorja. Brze pruge iz Sušaka za Dalmaciju. Sedmična turistička putovanja uzduž Jugoslavenskog primorja, uključiv krevet i hranu na brodu. Šestdnevna putovanja. Redovite pruge tjednom iz Trsta i Venecije za Dalmaciju. Redovita služba za prevoz putnika i tereta iz Sušaka i Trsta za Dalmaciju, Albaniju i Grčku do Smirne.

Prospekti i upute mogu se dobiti kod svih važnijih putničkih ureda u tu- i inozemstvu.

HOTEL KONTINENTAL

SUŠAK

Kavana i restauracija, vrt.

Centralni položaj, na Jelačićevom trgu, kod pograničnog mosta. Hotel udaljen 5 minuta od gradskog kupališta. Sve informacije daje besplatno uprava hotela.

Vlasnik:

ŠPIRO MARČETA.

KNJIŽARA I PAPIRNICA

GLAVNO ZASTUPSTVO TUZEMNIH I INOZEMNIH NOVINA

M. I. BANIĆ, SUŠAK

Veliki izbor knjiga domaće i svjetske književnosti u raznim jezicima, te izbor raznih revija i magazina, te modnih listova.

Skladište razglednica, slika, pisaćeg pribora i papira.

R. I. VRIGNANIN-STOJANOVIĆ

SUŠAK

Prodaja sve bazarske robe u velikom i bogatom izboru. Prodaja sportskih potrepština, kupaćih kostima, uspomena Sušaka u raznoj izradbi, veliki izbor staklene i porcelanske robe.

Veliko skladište šivaćih strojeva.

FOTO „ZAZA"

SUŠAK — RAB — BAŠKA

Atelier za modernu fotografiju.
Trgovina fotomaterijala.

Preuzima sve amateurske radove na izradbu. Preuzima snimanje vani, naročito na kupalištima i izletištima. Bogati izbor foto razglednica, paysagea i kulturnih spomenika.

Najbrža i solidna izradba!

Razvijanje i kopiranje u roku od 2 sata.

SUŠAK: POGLED IZ LUKE

Foto: Zaza

Foto: Zaza

SUŠAK: DIO LUKE

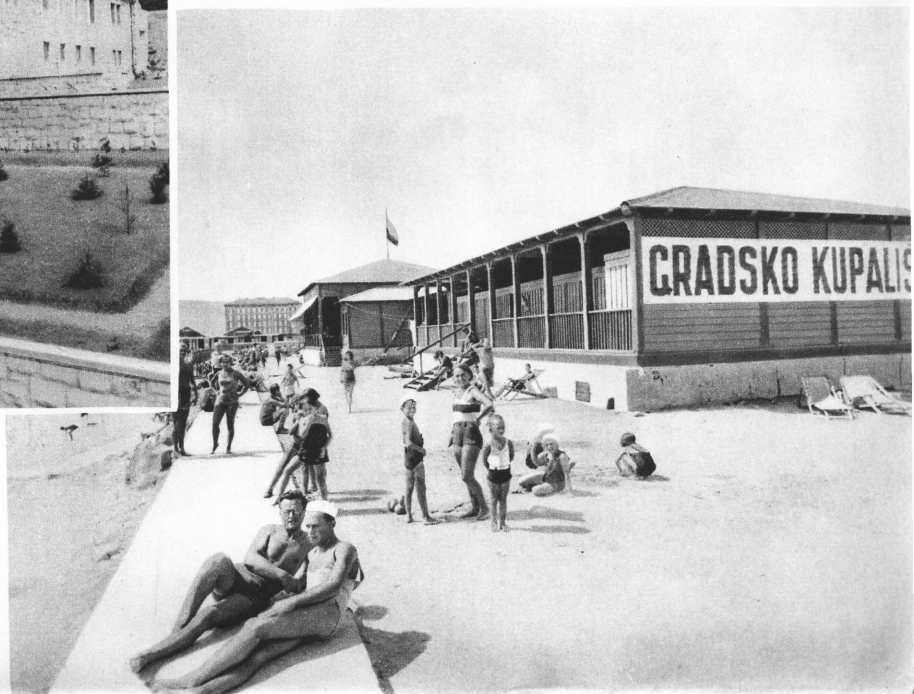
Foto: Zaza

SUŠAK: MASARYKOVO ŠETALIŠTE

SUŠAK: GRADSKA VIJEĆNICA

Foto: Zaza

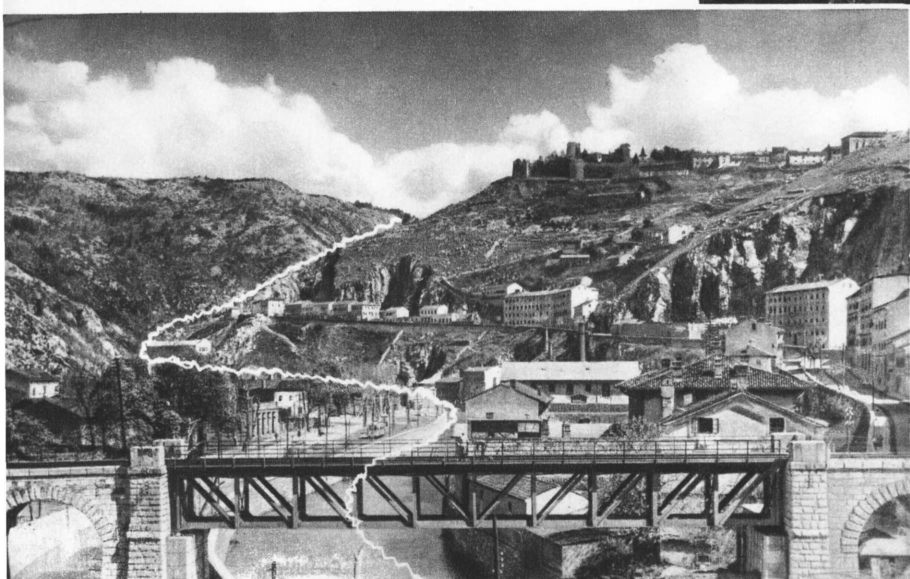
SUŠAK: GRADSKO KUPALIŠTE

Foto: Zaza

SUŠAK: VODOVOD

Foto: Zaza

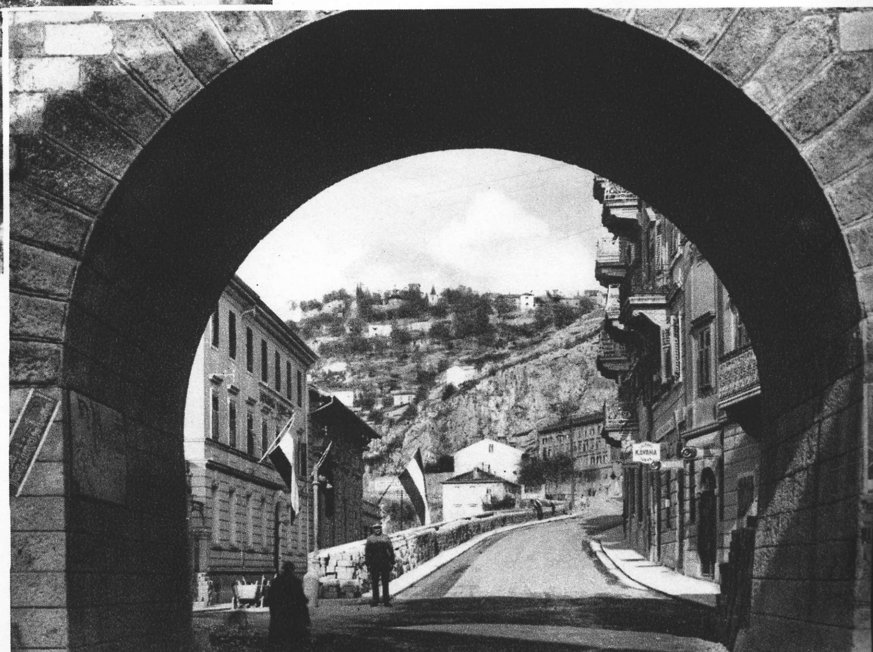
SUŠAK: GRANICA

Foto: Palijan

SUŠAK: DIO JELAČIĆEVOG TRGA I POGRANIČNI MOST

TRSAT: KAŠTEL

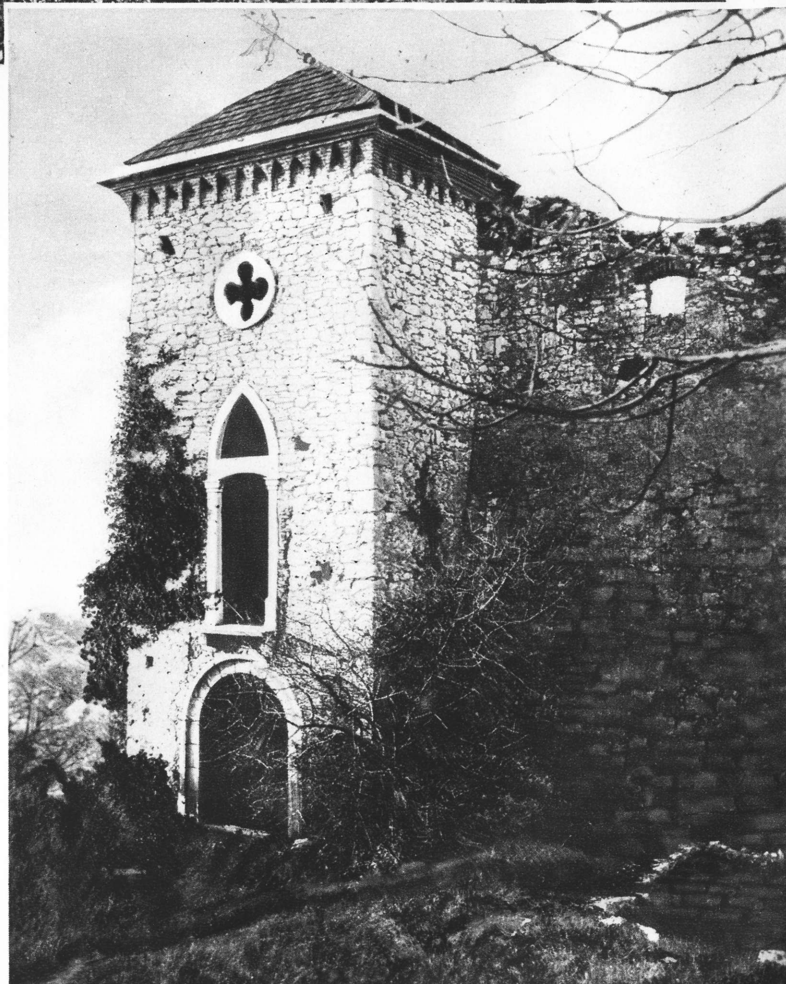

SUŠAK: LUJZINSKA CESTA

Foto: Griesbach

TRSAT:
KAPELA U KAŠTELU
(1905.)

TRSAT:
ULAZNA KULA
KAŠTELA

TRSAT:
BRONČANI ZMAJ
PRED KAPELOM NUGENTA
(1905.)

TRSAT:
ZAVJETNA CRKVA

TRSAT: UNUTRAŠNJOST ZAVJETNE CRKVE

TRSAT:
MAJKA BOŽJA TRSATSKA

TRSAT:
RELIKVIJAR KNEGINJE
BARBARE FRANKOPAN
(15. stolj.)

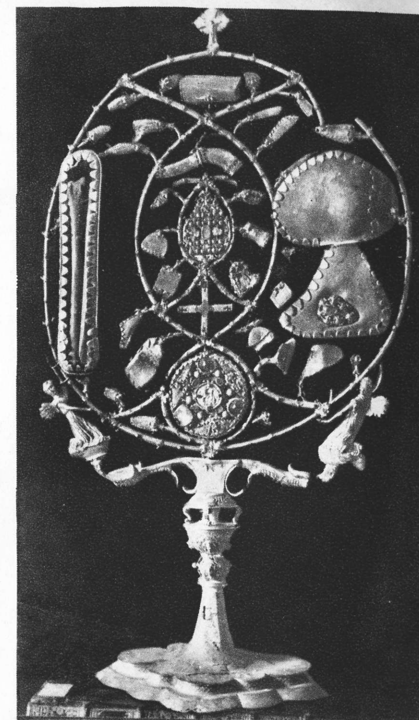

Foto: prof. Szabo

TRSAT:
SREBRENA BOGORODICA
OD GROFA TOME ERDÖDYA
(16. STOLJ.)

Foto: prof. Szabo

TRSAT: UNUTRAŠNJOST SAMOSTANA *Foto: prof. Szabo*

TRSAT:
KALEŽI U
SAMOSTANU
(16. i 17. stolj.)

Foto: prof. Szabo

TRSAT:
ZLATNI ORAO KARLA VI.

Foto: prof. Szabo

SUŠAK: CENTRALNI DIO

Foto: Palijan

SUŠAK: PEĆINE *Foto: Palijan*

SUŠAK: PEĆINE *Foto: Palijan*

SUŠAK: PEĆINE *Foto: Palijan*

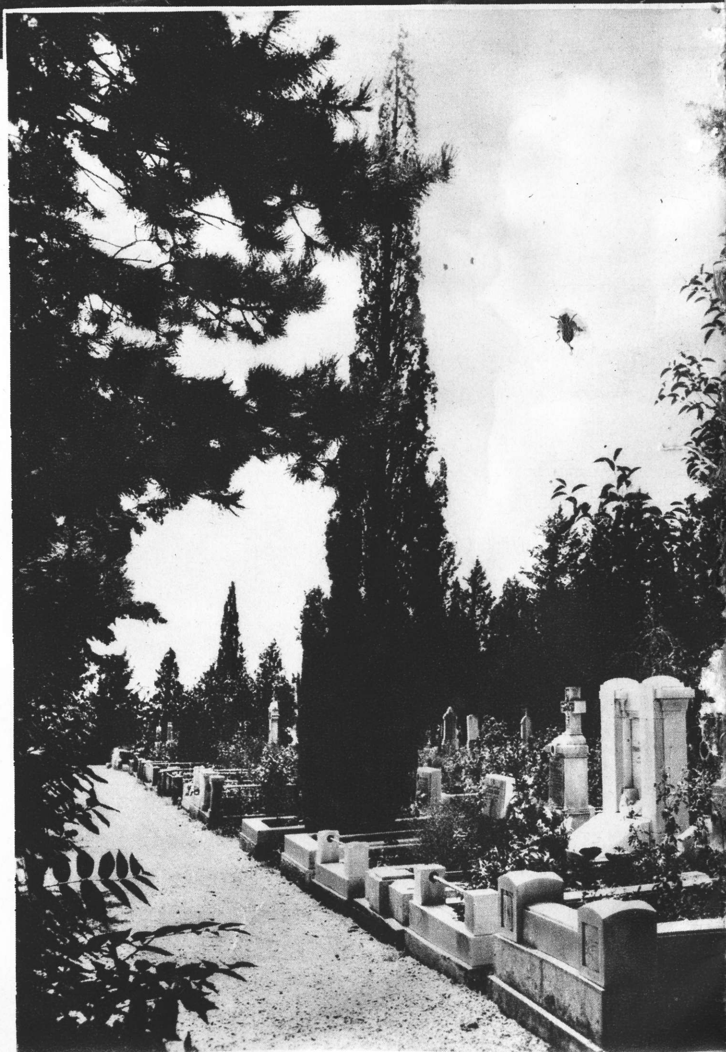

SUŠAK: JUGO *Foto: Palijan*

Foto: Griesbach

ZALJEV MARTINŠĆICA

SUŠAK: GROBLJE

Foto: Zaza